

Yeni Osmanlılarda Medeniyet Tasavvuru

Yazarlar

Elif Merve KOÇ^{1*}

Mensubiyet

¹Tarih Doktora Programı, Sosyal Bilimler Enstitüsü; Yeditepe Üniversitesi, İstanbul, 34755, Türkiye.

*Yazışma Yapılacak Kişi:

elifmervekoc@gmail.com

Preprint

Özet

Bu alışmada Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılı içerisinde siyasi, kültürel ve düşünsel alanda yapılan değişikliklerinde Yeni Osmanlıların medeniyet tasavvurları ele alınmıştır. Medeniyet kavramının muhtevasının Avrupa'dan Osmanlı yazın dünyasına dahli, sözlükler ve birincil kaynaklar aracılığıyla okura sunulmuştur. Osmanlı'nın toplumsal ve siyasi değişimine hizmet eden kavramlar, kimlik ve aidiyet inşasına hizmet etmiştir. Yeni Osmanlıların kendi zihinsel ve ahlaki çerevelerince ele almış bulunduğumuz medeniyet tasavvuru çalışmamızdaki amaç, medeniyet kelimesinin Osmanlı topraklarına gelişinin yarattığı umumi değişimi ortaya koymaktır. Kavramın politize edilmesi, Avrupa kaynaklardan Osmanlı müelliflerinin kalemine, etimolojik ve filolojik olarak değerlendirilmiştir. Umumi tekamül hakkında düşünürlerin fikirlerini derlemek, tarih perspektifini genişletmek, Türk modernleşmesi hakkında müphem ve dağınık bilgileri toplamak ve tüm bu malumatların terkinde bir çalışmaya olan ihtiyaç vesilesini gidermek amaçlanmıştır. Kendi dönemlerinde ve zihin dünyalarında bir yansıma şeklinde Osmanlı toplumuna katıştırılan medeniyet kavramı, günümüz için de tanım ve içerik konusunda muğlaklığını korumaktadır. Giderilmesi hedeflenen literatür boşluğu, Yeni Osmanlıların kavram seyyahlığı ile Türk modernleşmesinin oluşması ve gelişmesinde kavramların membası ve mahiyetinin ortaya konulması üzerinedir. Mevcut olan bu literatür boşluğunun giderilmesi, cemiyet üyelerinin fikirleri ve Osmanlı yazın dünyasına devşirdikleri kavramların çalışılması önemlidir. Çalışmamızda kullanılacak birincil kaynaklar; dönemin gazeteleri, yayınları ve sözlüklerdir. Bunların yanında devrin anlaşılmasında ve anlamlandırılmasında mahfuz belgeler derlenerek, devlet kütüphane ve arşivler taranmıştır.

Anahtar kelimeler: Medeniyet; namık kemal; tanzimat; temeddün; türk modernleşmesi; yeni osmanlılar

GİRİŞ

Bu alışmada; Osmanlı Devleti son döneminde ortaya çıkan Yeni Osmanlıların medeniyet kavramını kullanım biçimleri ve kavramın Avrupa'dan Osmanlı topraklarına geçirdiği dönüşüm irdelenmiőtir.

Türk modernleşmesinde yadsınamaz bir önemi olan Yeni Osmanlılar, Osmanlı'nın idari ve siyasi dönüşümünde önemli bir rol üstlenmiőtir. Osmanlı'nın anayasal ve meŐrutı yönetime geçmesinde, istek ve eleŐtirileri Babiali'ye ve özellikle halka basın yoluyla aktarmıŐ ve halkın yeni kavramlarla tanıŐmalarına vesile olmuŐlardır. Yeni Osmanlılar hareketi, Tanzimat modernleŐmesini eleŐtiren (Koçak, 2009: s. 72) ve siyasal bir reformu ön gören düşünsel bir örgüt olarak Osmanlı elitlerinden oluŐmaktaydı. Bu minvalde Osmanlıyı yeni kurum ve yeni sistem ile beraber deđiŐtirmeye çalıŐmaktaydılar.

Kavramlar, dönemin ruhunu yansıtmak bir yana kullanıldığı coğrafyanın siyasi ve politik atmosferinin anlaŐılmasına imkan verir. Kavramların anlaŐılmasındaki gereklilik, milletlerin ve devletlerin anlaŐılmasıyla eş değerdir. Siyasi tarihin araŐtırılmasının yanı sıra düşünce ve kavram tarihi çalıŐmaları, geçmiŐin anlaşılması ve geleceğe dair öngörünün yapılabilmesi için önem arz etmektedir.

19. yüzyıl; dünya konjonktürünün deđiŐmesi, yönetim sistemlerinin eskiyi bırakıp yeniyi benimsemesi, yönetime halkın dahil olması ve bireylerin toplumsal, ekonomik ve siyasi hayatta daha faal bir duruma evrilmesi gibi bir dizi yeniliği içerisinde barındırır. Osmanlı Devleti için de deđiŐim kültürel, askeri, siyasal alanda cereyan etmiŐ ve bu yenilik ve deđiŐimin sebepleri medeniyet bağlamında okura sunulmuŐtur.

Osmanlı Devleti içerisinde yaŐanan toprak kayıpları, idari sorunlar ve istikrarsız yönetimin zuhur etmesi, Osmanlı aydınlarının çözüm arayıŐını beraberinde getirmiőtir. 18. yüzyıldan itibaren geleneksel kurumların ve diplomasideki güçlü konumun sürdürülmesindeki zorluk, bu kurumların kiŐilere ve değişen dünya zeminine bağlı olarak eski gücü koruyamamasına sebep olmuştur. Eski gücü tekrar kazanmak ise Osmanlı'ya yeniliğin gerekliliğini göstermiştir. Avrupa, bu deđiŐimin mimarı olarak uzun yıllar siyasi istikrarsızlık ve kaybedilen savaŐların etkisiyle yenilik deneme giriŐiminde dünyada öncü olmuştur. GidiŐatın düzeltilmesi sebebiyle ortaya konulan çözümler, Batı dünyasından

alınacak idari sistem, kurum ve kuruluşları. Aydın sınıf, Osmanlı'nın eski gücüne kavuşabilmesi için ziyaret ettiği Avrupa'ya dair birçok rapor, sefaretname, layiha ve metin kaleme alarak dönüşümü hızlandırma gayreti içerisindeydi. Lale devriyle başlangıcını verebileceğimiz bu yenilik rüzgarı, Tanzimat dönemi ile birlikte bir milat yaşayacaktır. Bu sebeplerdir ki siyaseten Avrupa'yı izlemeyi amaç edinmiş Osmanlı idaresi ve aydın kesim siyasi ve sosyal reformların gerçekteşmesi için gözlerini Batı'ya çevirmiştir.

Dönüşümün en somut örneklerini göreceğimiz dönem Tanzimat ile başlamıştır. İdari, askeri, siyasi değişimlerin Batı dünyası model alınarak yapıldığı için Tanzimat, bir Batılılaşma hareketidir (İnalçık, 2018: s. 14). Batı, bu çalışma boyunca kavramsal bir kelime olarak kullanılmıştır. Avrupalılık ve Batılılık kelimeleri de temsil bakımından kavramsaldır. Avrupa medeniyeti; kültür alanından felsefeye, politikadan ekonomiye kendisine mahsus özellikler taşımaktadır.

Osmanlı'nın aydın sınıfı, kimi zaman Osmanlı bürokrasisinin içerisinde görev alan kimi zaman yalnızca basın kolunda mevcut olan kişiler; devletin gidişatıyla ilgili samimi kaygılar duymaktaydı. Eğitim ve basın/yayın alanlarında varlık gösteren bu kişiler, dünyayla ve Osmanlı Devleti'nin durumuyla yakından haberdardı. Ve istisnasız her birinin nihai amacı, Osmanlı Devleti'nin durumunu düzeltmek ve devletin gücünü tekrar kazanması için bir yol bulmaktı. Tek bir sorun etrafında birleşen aydın sınıf için soru Osmanlı nasıl kurtulabilirdi. Osmanlı'da aydın sınıf, Batı'nın yöntemlerini bürokrasiye aktararak geleneksel değerleri değiştirme yolunda uzun ve meşakkatli bir yola adım atmıştı.

Tanzimat devriyle beraber aydınların düşünce yapılarında görülen değişimler; yurtdışında eğitim görmeleri ve sefaret görevleriyle ilişkilidir. Özellikle 1821 yılında açılmış olan Tercüme Odası'na dahil olan memurlar, Fransızca eser ve gazeteleri okuyarak yeni kavramlar ile tanışmaktaydı: Yurttaş, hürriyet, terakki, vatan, eşitlik gibi siyasi ilkeler bunlardan birkaçıydı. Ali Paşa, Şinasi, Namık Kemal gibi üç farklı neslin dahil olmuş olduğu bu grup, Tanzimat'ın yenilikçi kadrosunu oluşturmaktaydı. Ancak Tanzimat, dar bir aydın grubunun fikirlerini temsil etmekteydi. Tanzimat döneminde aydınların Osmanlı için önerdikleri değişim iki yönlüdür. Bunlardan birinci grup rejimin değişmesi gerektiğini düşünenler, ikinci grup ise önceliği ait olunan kültürden ve gelenekten sıyrılmak ve eğitim

alanında yenilik isteyenlerdir (Dayanç, 2012b: s. 85). Yeni Osmanlıları büyük ölçüde birinci grupta değerlendirmekteyiz. Ancak şinasi, Ahmed Midhat Efendi gibi isimler ikinci gruba mensuptur.

Tanzimat dönemi ile askeri ve diplomatik alanda yaşanan hasarın giderilmesi adına devlet kadrolarının yeni bir düzenle buluşturulması ve saltanatın modern esaslarla bir Avrupa devletine dönüştürülmesi amacı güdüldü (İnalçık, 2018: s. 13). Ancak bu dönüşüm, Batı'nın zihinsel olarak model alınması şeklinde değil teknoloji ve askeri alana dair ilişki kurulması şeklinde görülmektedir (Yavuz, 2007: s. 213). İkinci grup Batılılaşma ise Batı'nın zihinsel taklidini ön gören değişim istencidir. Bu ikilik, Türk modernleşmesinde doğrusal bir okumayı mümkün kılmamaktadır. Varlığın devamlılığı için gereksinim duyulan çağa ayak uydurma amacı, var olmak için var olanın terki ve eskiden sıyrılıp yeni olanı benimseme şeklinde bir düşünceye evrilmiştir. Var olma mücadelesi, kimlik ve aidiyet sorunlarını beraberinde getirmiştir.

Bir kurtuluş için Batı'ya yönelimin gerçekteşiği günlerde, 1865 yılı sonrasında ortaya çıkan Yeni Osmanlılar hareketi, 1867 yılında fiilen kurulmuştu. Cemiyet, idari otorite üzerinde meşruti bir denetim kurarak devletin ihtiyacı olan ıslahatı yapmayı amaçlamaktaydı. Yeni Osmanlıların programıyla geliştirilmekte olan reformların doruk noktası 1876 anayasasıdır (Davison, 2005: s. 424). Yeni Osmanlılar, cumhuriyetten önce demokratik düşünceyi ilk kez ortaya atmış olmaları sebebiyle ilk ve önemli bir cemiyet olarak tarihe yazılmıştır (Mardin, 2009: s. 42).

BULGULAR

Medeniyet kavramını Avrupa'dan devşiren Yeni Osmanlıların, kelimeyi hangi ihtivada ve hangi amaçla kullanmış olduğu çalışmamızda birincil kaynakların ve sözlüklerin yardımıyla okura sunulmuştur. 16. yüzyıldan 19. yüzyıla gelinceye kadar sözlüklerde ve müelliflerin kaleminde değişen "civilisation" kavramı, Osmanlı Devleti içerisinde politize edilmiş olması sebebiyle önemlidir. Kavramların kullanılmış olduğu siyasi ortam ve kavramı kullanmış olanların sosyo-kültürel seviyeleri bizleri kavram ve düşünce tarihinde bir metodoloji benimsemeye itmektedir. Epistemolojik ve filolojik olarak ilerlemiş olduğumuz çalışmamızda medeniyet sözcüğünün kaynağını inceleyerek dönüşümün ne şekilde gerçekteşiğini değerlendirmiş bulunmaktayız.

Medeniyet sözcüğü, yüzyıllar boyunca farklı tanım ve tarifleri içerisinde barındıran girift bir kavramdır. Avrupa’da ortaya çıkmış; 17. yüzyılda Meninski’nin sözlüğünde *edep-erkan, edep öğretmek* (Meninski, 1687: s. 187) şeklinde ifade edilirken, 1770’lerde *zariflenmek, zarafet* (Handjeri, 1840: s. 414; 1841: s. 729; Mallouf, 1863: s. 776; Bilge, 2013: s. 113) gibi anlamlara evrilmiştir. Kelime, sekülerleşen Avrupa için dinin yerine konulması gereken ahlaki bir dönüşümü ifade etmektedir. Edep, *decorum* kelimesinden türeyerek insanın davranışının düzenlenip güzelleşmesini ifade ederken geleneksel dünyadaki *ahlak, din ve medine* kelimelerinin kökünde aranır (Gencer, 2009: s. 18).

Medeniyet (*civilization*) kelimesi, tanım itibarıyla Türk dünyasına 18. yüzyıl ile girmiş ve her toplum ve düşünür tarafından çeşitlilik ile tanımlanmıştır. Muhtevası çağdan çağa, ülkeden ülkeye, kişiden kişiye değişen *kaypak ve karanlık bir kelimedir* (Meriç, 2020: s. 81). Gökalp’in (2015) tasnifi ile medeniyet kelimesini dört farklı terim altında görmekteyiz: Medeniyet (la civilisation), medenilik (la civilité), mütemeddin (medenileşmiş), (civilisé) ve medeni (civil). Medeniyet kavramı, 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başı itibarıyla sözlüklerde tanımlanmaya ve farklı anlam içerikleriyle kendisini göstermeye başlamıştır (Benveniste, 1971: s. 289). Kelime, ideolojik olarak kadim Yunan’da ve İslam literatüründe geçmez.

Kavram, Avrupa menşei olsa da ülkeden ülkeye farklılıklar etkin olmuştur: Fransa için bu kelime *saraylı olmayı* ifade ederken İngiltere için *soylu olmak*, Almanya için ise *Alman dışı* anlamına gelmektedir. Rotterdamlı Erasmus tarafından 1530 yılında yayınlanan “Çocuklukta Geleneklerin Nazikleşmesi Üzerine” adlı yazı, *civilite* kavramını 16. yüzyılın ikinci çeyreğinde yazın dünyasına kazandırır (Erasmus, 2003; Kroeber ve Kluckhohn, 1952: s. 11; Elias, 2017: s. 134). Kibar, edepli ve saray ahlakını temsil eden bir diğer kelime olan “police” kelimesi (ardından *polite* olarak değişecektir) de sözlüklerde mevcuttur.

Medeniyet tanımlamasının bir zümreyi, bir toplumu ya da “medenî olanı” tanımlama şekli ise aydınlanmanın, Fransız devriminin bir ürünüdür (Dellaloğlu, 2020: s. 33). Kelime; insanlar arasında iyi davranış gösterme (Estienne, 1549: s. 110), nazik, dürüstçe konuşma (Furetière, 1690: s. 413), kibarlık, gelişkinlik (Mirabeau, 1756; Gilderson, 1996; Pons, 2003: s. 940; Ferguson, 1767, s. 11; Dictionnaire de l’académie Française; Guizot, 1828: s. 8, 10, 25), medenî toplum, devletin ve vatandaşların refahı üzerinde etkisi olan insan

(Baudeau, 1767: s. x, 16; Raynal, 1770), alçak gönüllülük, saygı gösterme, terbiyeli (Millar, 1773: s. 356; Birmann, 19uu?: s. 101), siyasi ve askeri deha ve yeti (Smith, 1776), edep (Bocthor, 1782: s. 154), erkan, çecelebilik, telattuf ve tatlı dillilik şeklinde ifade edilmiştir (Hindoğlu, 1831: s. 84; Bianchi, 1831: s. 68; Mallouf, 1856: s. 104).

Osmanlı literatürüne baktığımızda ise kelime Arapçada *belediyyet* (البلدية) olarak geçen medeniyet kelimesi, *medine* kelimesinden türemiş olan *temeddün* (تمدن) kelimesiyle de ifade edilmiştir. Medeni olmak; göçebe hayatı terk ederek yerleşik hayata geçmek olarak tanımlanmıştır (Redhouse, 1890: s. 381, 592, 1790; Sami, 1905: s. 502). Osmanlıcada kullanılan *medeniyet* kelimesinin etimolojisi, Arapçada “şehir” anlamına gelen ve müdüne köküne dayanan medîne isminden gelmektedir. Kök itibarıyla “yönetmek” ve “mâlik olmak” anlamları da bulunan deyn (دین) mastarıyla ilişkili olduğu ileri sürülmüştür. Medenî kelimesi ise “şehre mensup olan, şehirli”, “şehre bağlı olma ve bu bağımlılık hissini ortaya koyma (Şeriatî, 2018: s. 15) manasına gelmektedir (Kutluer, 2003: s. 296). Şemseddin Sami, *Kamus-i Türk* sözlük eserinde *medenî* kelimesini şehirli olma, vahşi olmama hali şeklinde açıklar. Medeniyet kelimesini ise ilim, fen ve sınaiden istifade edebilen; asayişî hasıl olmuş şekilde yaşayabilme yetisi, toplumsal bir olgu olarak açıklamaktadır (Sami, 1987: s. 1315; Hançer, 2019). Sözlüklerde medeniyet, temeddün ve bedeviyet olarak görmekte olduğumuz *civilisation* kelimesi; ahlakî tezhip etmek, ünsiyet (Bocthor, 1782: s. 154). zariflenmek (Handjeri, 1840) manalarını taşımaktadır.

Medeniyet, iki geniş anlama sahip soyut bir kelime olarak karşımıza çıkmaktadır. Birincil anlamı son derece tarafsız ve kapsayıcı olan bir medeniyetin ifadesi için kullanılır: Maya medeniyeti, İslam medeniyeti gibi. Diğer anlamı ise bir ilkelikten gelişmişliğe geçişin ifadesi, inançların ve fikirlerin değerlendirilmesini ihtiva eder (The New Caxton Encyclopedia, 1966: s. 1422).

Avrupa’daki yazarların yazma geleneğinde sıklıkla karşılaştığımız halkların sınıfsal tasnifi, medeniyet kavramı içinde de kendisini gösterir. Erimli bir kelime olan medeniyet, kendi toplumlarının *üstünlük duygusu ihtiyacını* karşılamıştır (Güler, 2006: s. 11). Vahşiler ve barbarların alt kademeleri oluşturması ve uygarlaşmış (civilise) ve kibarlaşmış (politesse) sıfatlarını taşıyan topluluklar, kavramların hiyerarşik bir düzlemde kullanıldığını göstermektedir (Karaçavuş, 2015: s. 93). Toplumların kendilerini ayrıcalıklı

bir konuma taşımada kullandıkları bu medeniyet ayrışması, kimi zaman kendisini başka toplumlar üzerinde tahakküm gücü uygulama olarak gösterir. “Civilisation” kavramı, insan toplumunun “barbarlık” aşamasının karşısında oluşan bir ötekileştirme aracı olmuştur. Saray toplumlarında bu anlayış egemendir. Bu sebeptendir ki kibar ve medeni kelimeleri saraylı ve aristokrat bir ifadedir (Elias, 2017: s. 126).

Osmanlı yazın dünyasına baktığımızda, Mustafa Reşit Paşa eliyle İngiliz, Ali Paşa eliyle Fransız “medeniyeti” Osmanlı topraklarına girmektedir (Cevdet Paşa, 2014: s. 20; Karal, 1988: s. 23; Turan, 2007: s. 76). Osmanlı aydınları arasında medeniyet kelimesini ilk kez kullanan müellif İbrahim Müteferrika’dır. “Usûlü’l-Hikem fî Nizâm’l-Ümem” (13 Şubat 1732) eserinde “medeniyet” kelimesi ilim, gelişmek ve terakki muhtevasında tarif edilmiştir. 1834 yılında Mustafa Reşit Paşa, II. Mahmud’a yazmış olduğu layihada *civilisation* kelimesi “terbiye-i nas ve icra-yı nizamât hususlarına sa’y u ikdam” şeklinde çevrilir. Sadık Rıfat Paşa’nın Muntehabat-ı Asar (1837) eserinin içerisinde Viyana’da birinci defa sefir iken Avrupa ahvaline daire yazılan risalede sivilizasyon kelimesini kullanılmıştır. “Sivilizasyon”u “usul-i me’nusiyyet ve medeniyet” ifadesiyle tarif etmiştir. Medeniyetin ilerlemesi; nüfusun çoğalmasına, memleketin imarına ve asayişte rahatlığın sağlanmasına bağlıdır (Meriç, 2013: s. 205).

“Terakki-i insaniyet için fûnuna, ahlaka, yazıya, tıba’ate, sanata, ticarete, sa’ya, melekeye, gayrete, rekabete olan ihtiyaç turuk-ı müvarede ve ebniye-i umumiyyeye dahi mukarrerdir. (...) medeniyetin inşaatça ihtiyacı birkaç kale, birkaç adi yol, birkaç tabii liman, birkaç medrese, birkaç çeşme (...)” (Kemal, “İnşaat-ı Umumiye”, İbret, No: 115, 14 Mart 1873).

Osmanlı Devleti için 18. yüzyıl ile yazın hayatına dahil olan kavram; tercüme faaliyetleri sebebiyle Cevdet Paşa, Münif ve Reşit Paşa gibi üst düzey memur ve aydın sınıfın tanımlamalarıyla şekillenmiştir (Tanpınar, 2008: s. 240). Münif Paşa’nın 1862 yılında ilk sayısını çıkarttığı (Mecmûa-i Fünûn, 1862, C.1; Uçman, 2003: s. 270) Mecmua-i Fünun dergisinde (bkz. ek20) yazmış olduğu yazısında “medeniyet” kavramını kullanmıştır. Medeniyet ve mütemeddin (uygar) kelimeleri ilk sayı, ilk sayfada geçmektedir (Mecmua-i Fünun, No: 1, Haziran 1862). Yazılarda geçen medeniyet, bedeviyet kelimesinin zıt

anlamı olarak kullanılmıştır. Dergide felsefi ve ilmi birçok kavramın Osmanlıca karşılığı üretilmiştir (Karaçavuş, 2006: s. 308).

“Dünyanın 5 kıtasından biri Afrika öteden beri asar-ı medeniyetten mahrum bulunduğu halde Mısır ve eski zamanlarda, Kartaca denilen, Tunus ve Trablus (garb memleketleri müstesna) ahalisi çağdaşları olan öteki milletlerden çok daha uygardılar” (Halil Bey ve Mehmed Cemil, “Kudema-i Muluk-u Mısriyye Tarihi”, Mecmua-i Fünun, No: 1, Haziran 1862).

Münif Paşa için medeniyet, insanın tabiata hükmetmesidir. İlim öğrenmek hem Tanrı sıfatı hem de devletlerin gelişmek için ihtiyaç duydukları kuvvet ve azamettir (Duran, 1986: s. 844). Medeniyetin aşırılıkları ve eksiklikleri, Avrupa toplumunun eksiliğinden kaynaklanmaktadır. Medeniyete dair fikirlerini Haldun’dan esinlenerek almış olduğunu fark ettiğimiz Münif Paşa için bedeviyetin karşısında olan medeniyet, medeni olma hali kişinin ev sahipliği, sağlıklı oluş, iyi bir psikolojiye sahip olmak gibi yetileri ifade ederken bunun yerleşik hayat ile ilişkilendirildiğini görürüz. Cevdet Paşa ise kelimeyi “imar u medeniyet” ve “imar u temeddün” şeklinde kullanmıştır (1967: s. 25).

Osmanlı münevverlerini medeniyet bağlamında etkilemiş olan ilk düşünür şüphesiz bir Avrupalı’dan önce İbn-i Haldun (1332-1406) olacaktır. Yalnızca düşünürleri değil Haldun’un ulema ve tarihçileri de etkilemiş, felsefesi ve teorileriyle Osmanlı Devleti içerisinde fikirlerinin uyarlanmış olduğuna şahitlik etmekteyiz. Özellikle Kâtip Çelebi, Naîma, Tunuslu Hayreddin Efendi, Cevdet Paşa ve Namık Kemal gibi düşünürlere kaynaklık etmiştir. *Mukaddime*’nin, Cevdet Paşa tarafından bir tercümesinin yapılmış olması ve Osmanlı son dönemi için başvuru bir eser olması sebebiyle toplum, tarih, siyaset ve birçok konu hakkında Haldun’un görüşleri Osmanlı pratiği için ele alınan bir rehber niteliği göstermiştir. Haldun’un toplumların yaşantıları hakkında görüşlerinde kullanmış olduğu “ümran” kelimesi, medeniyet kelimesinin bir başka ifadesi olarak incelenmeye gerekli kılmaktadır. Ümran; medeniyet, uygarlık gibi anlamlarda kullanılsa da insanların ihtiyaçlarını gidermek için sosyalleşmesi ve kentlerde toplanması anlamını da taşır (Haldun, 2017: s. 90). Toplumlara göçebe ve yerleşik olarak ayırarak medeniyeti, şehirleşme tanımıyla kullanmaktadır. Hiçbir toplum, Haldun’a göre yerleşik bir vaziyette var olamaz. Her toplum öncesinde göçebe olup ardından zamanla toprağa yerleşir. Güç ve

servet kazandıkça şehirlere yerleşerek medeni/şehirli olur (Haldun, 2017: s. 81). Özellikle 19. yüzyıl ile birlikte civilisation kavramının Osmanlı topraklarına girmesini zikretmemizin yanında çok daha önce literatürde var olan kelimenin, farklı bir zeminde farklı ifadelerle bürünmektedir. İbn-i Haldun, Osmanlı aydınlarının sıklıkla kullanmış ve fikirlerinden istifade ettikleri bir aydın olarak “umran” kelimesiyle tanışıklıkları 15. yüzyıla dayanmaktadır. Cemil Meriç (2020), “Umran’dan Uygarlığa” eserinde bu iki kavramın dönüşümünü ve değişimini konu alırken Osmanlı aydınlarının “umran” kavramını kullanmış olduklarını Tunuslu Hayreddin Paşa gibi müelliflerde görmekteyiz.

Yeni Osmanlıların medeniyet tasavvurlarına baktığımızda Avrupa’dan devşirilen kavramı, Osmanlı dünyasına uygun şekilde uyarladıklarını görürüz. Kavramın politize edilmesi dışında Namık Kemal gibi düşünürlerin kaleminde kavram bir ideoloji halini alır. Mustafa Fazıl Paşa için “terakkiyat-ı medeniye” ile ifade bulan kavram, medeniyet kelimesini kullanan müelliflerde sıklıkla gördüğümüz bir kullanımdır. Medeniyet, terakki ile eş değer bir anlam taşımaktadır.

Namık Kemal, yazılarında sıklıkla karşılaştığımız bir arayış olan medeniyet ve terakkide nasıl hareket edebilmesi gerektiği (Yılmaz Aydoğdu ve Kara, 2019: s. 14), kendisinin medeniyet kavramını ne şekilde kullanmış olduğunu gözler önüne serer. Kemal için medeniyet Osmanlı Devleti’nin kurtuluşu için bir anahtardır. Hürriyet ve istiklal söylemleri, memleketi için gelişim ve kurtuluşu sık sık zikretmiştir. İlerlemenin ve kurtuluşun yolu, medeniyet ve terakkinin ilim yoluyla elde edilebileceğini düşünüyordu (Koçak, 2014: s. 92).

“Her cemiyette iki büyük maksat görülüyor ki biri beka ve biri terakkidir. Hükümetin ise asıl vazifesi bu iki maksatta ferdin yapmadığı veyahut yapamadığı şeyleri ikmalden ibarettir” (Namık Kemal, 1870, Hürriyet içinden Ebüzziyâ, 2019: s. 288).

Medeniyet kelimesini terakki ile aynı minvalde kullanan yazar, “istikmalat-ı medeniye” şeklinde tamlamalar ile medeniyetin ulaşılabilecek bir menzil olduğuna vurgu yapar. “Teslihat-ı terakki” ile aynı cümle içinde gördüğümüz medeniye kelimesi, toplumun

bireyler nezdinde eğitim yolu ile yükselmesinin gerekliliklerini ve örneklerini zikreder (Kemal, “[Huruf bahsine dair makale]”, Hürriyet, No: 61, 23 Ağustos 1869).

“Medeniyet” isimli yazısında kelimeyi, “bizim eski hükemanın ta’rifi gibi insanın içtima üzere yaşaması ma’nasına alınırsa hayat-ı beşer için levazım-ı tabiyyendendir” ifadeleriyle tanımlamaktadır (Kemal, “Medeniyet”, İbret No: 84, 1 Ocak 1873).

Medeniyet, insanın tabiatına uygun olarak yalnız yaşayamamasına mukabil bir arada yaşayabilmesi için edinmesi gereken yetenekler, gelişmeler ve ilerlemelerdir. Siyaset ilmi içerisinde diye devam eder Kemal, medeniyet refah ve huzur içerisinde yaşamaksa bu insanlık için gerekli midir? Karın doyurmak için bir kuru ekmeğin kafi oluşu ancak zengin olup da lüks içinde yaşamak neticede insanı hayata devam ettirir. Ancak, yaşamın kalitesi için insanın yaratılışındaki ilerlemeyi göz önünde bulundurarak medeniyeti kabullenirse güzelliklere rahatlıkla kavuşabilir. Kemal, Allah’ın insanın yaratılışına kabiliyet koyduğunun üstüne basarken evrenin kendisine hizmet etmesinin yollarını da araması gerektiğini düşünür.

“Medeniyet vapurlar, şümendüferler husule getirmiş; ikametine bir külbe ve ma’işetine iki dönüm toprak kaftı olan bir adamın üç yüz sa’atlik yerlere gitmeğe ve beş, on gün denizler içinde kalmağa ne ihtiyacı olabilir? (...) bil-bedahe sabit olur ki, medeniyet hayat-ı beşerin kafilidir” (Kemal, “Medeniyet”, İbret, No: 84, 1 Ocak 1873).

Namık Kemal’in yazın dünyasında kullanmış olduğu tüm kavramlar, medeniyeti var eden unsurlar olmuştur. Modern insan modeli, üyesi olduğu toplumda terakki eğilimi olan insandır (Aydın, 2013: s. 454). Medeniyetin inkişafında gerekli olan malumatın verilmesi, halkın bilinçlendirilmesiyle eş değerdir.

Ziya Paşa için medeniyet, “sa’adet-i beşeriyyeyi müstelzim olacak surette olan halet-i cem’iyyet ma’nasına” gelir. Ahlak-ı milliye sahibi olmayanın medeniyete ulaşamayacağını ifade eder (Ziya Paşa, Defter-i A’ malim akt. Göçgün, 1987: s. 135). Kişiler, milletine sadık kalarak ilim üreterek eserler neşrederse bu devleti de milleti de ihya edecektir. Medeniyet, işte bu ilimlerin nesilden nesile aktarılmasıdır.

“Her milletin kendine mahsus adeti ve idare-i medeniyyesi olup, cemiyet-i medeniyyenin her bir ferdi suret-i ta’ayyüşünü onlara tatbik ile yaşamak, kavaid-i tabiiyyeden olmakla, her ne zaman bu esaslara hanel gelse, milletin usul-i ta’ayyüşü muhtel olur” (Ziya Paşa, Hürriyet, No: 45, 3 Mayıs 1869).

Medeniyet, sürekli çağın takip edilmesi ve terakki yolunda ivme kazanmak anlamına gelmektedir. Ulum ve sanayide ilerlemek, devletlerin gücünü ve istikrarını sağladığı gibi yok olmasını da önlemektedir. Medeniyet kelimesine vermiş olduğu anlam, gelişmek ve yetişmektir.

“Nev-i beşer arasında ulum ve sanayi ilerledikçe muamelat-ı medeniye dahi gündün güne bir başka surete girdiğinden her hangi heyet-i milliye ki bu terakkiyat selinin önüne düşüp gitmeye, ezilip kalması emr-i tabiidir” (Arif, “Mısır meselesinde kim kazandı”, Hürriyet, No: 73, 15 Kasım 1869).

Ali Suavi’yi Yeni Osmanlılar arasında farklı kılan, orta sınıf bir aileye mensup olmasıdır. Mehmed Bey, Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi bürokrat bir geçmişi olmamış ve hiç sarayda bulunmamıştır. Halkın sesi olması noktasında çıkış yakalamış olması, yazılarının geniş kitlelere ulaşmasına imkân vermiştir. Medeniyet kavramını yayınlamış olduğu gazetelerinde sıklıkla kullanan yazar, medeniyete ilim ve fen anlamlarını yüklemiştir.

“Türkler asar-ı ilmiyye’de birinci derecedendirler. İngiliz uleması beyinde allame vasfını kazanmış mister Belly, Eflatun üzerine ta’likatında der ki: ‘Dünyaya ulum ve sanayi’ ve medeniyet ve tehzib veren kavim Türklerdir’ Belly belki kesret-i mütalaaısıyla bu da’vasını isbata muktediri” (Suavi, Ulum, “Türk”, No: 1, 1 Ağustos 1869).

Ahmed Midhat, ortaya koyduğu fikirleri minvalinde oğlu tarafından “yarı Şarklı, yarı Garplı” bir zihniyete sahip olarak tanımlanır (Yazgıç, 2020: s. 131). Midhat Efendi, Tanzimat aydınları arasında Osmanlı’nın değişimini Batı dünyasındaki faydalı gelişmelere göz atılarak sağlanacak olmasını savunmaktadır. Medeniyete duyduğu hayranlığı kaleme döktüğü Paris’te Bir Türk, Acaib-i Alem, Ahmet Metin, Jön Türk ve Şirzad romanlarında görürüz. Roman karakterleri üzerinden eski ve yeni medeniyetin toplum üzerinde yarattığı ikilik, kültür karşısında bocalayış üzerinden bir eleştiri sunan Midhat Efendi’nin (Özdemir

ve Süğümlü, 2014: s. 1066) Doğu ve Batı medeniyetinin mukayeselerini irdelemiş olduğu eserlerinde kendi kültürüne sahip çıkışını görmekteyiz. Özellikle karakterlerinin İslam medeniyetini temsil etmesi ve etrafında ahlaklı olarak tanınması, Midhat Efendi'nin Avrupa'nın Türkleri eksik ve hatalı tanıyor olmalarına vermiş olduğu cevap hüviyetindedir.

TARTIŞMA

Medeniyet kelimesine vermiş olduğu anlam beynelmilel bir nitelik taşımaktadır. *Cihan-ı medeniyet* ifadeleri ile dünyanın bir medeniyet yuvası olduğu görüşüne sahiptir (Tercüman-ı Hakikat, “Kanunsuzluk ve Matbuat, No: 9834, 13 Ağustos 1908).

Medeniyet yazar için, bir terbiye olunma yöntemidir. Erdem, çalışma ahlakı, topluma faydalı olmak gibi yetilerin kazanılması medeniyet ile mümkündür. Medeni olmak, Mithat Efendi'ye göre yukarıda sözlüklerde de ortaya koyduğumuz anlamların içerisinde terbiye etmek kelime anlamıyla bir kullanılmaktadır.

“(...) kemal-i sulh ve selam, emniyet ve asayiş-i tam içinde işlemelerinden tahassül edecek olan mesudiyet-i umumiye kendilerine bittalim medeniyet nokta-i nazarından terbiye edilmiş olurlar ise (...)” (Mithat Efendi, “Politika Fırkaları”, Tercüman-ı Hakikat, No: 9846, 26 Ağustos 1908).

Osmanlı içerisinde kurum ve kişileri eleştirmekten geri duymayan Mithat Efendi, medeniyeti insanların erdem sahibi olması toplum içerisinde dayanışma ve yardımlaşmaya meyyal yaşaması şeklinde tanımlanmış olmasına karşı birkaç kelam eder:

“Medeniyeti “insanların taavun ve tenasür ile müctemian yaşaması” diye tarif edenler bir de bizim cemiyet-i medeniyemizi görseler herkes kendi gülbe-i hususiyesine çekilmiş, gölgesinden korkar, başını bir belaya sokmamak için her itisafa boyun eğer, üç kafa bir yere gelmez, bir maksatta evc ara ictima' etmez. Böyle bir hale taavvun ve tenasür ile müctemian yaşamak denilebilir mi?” (Mithat Efendi, “Hayat-ı Siyasiye, Tercüman-ı Hakikat, No: 9837).

Medeniyet kelimesi, bugün her milletin kendi kodlarıyla, anlayışlarıyla ve tarihi deneyimleriyle içini dolduran bir olgu olduğu konusu netlik kazanmıştır. Antropolojik

olarak tanımını kültürel ögelerle yaparken sosyolojik olarak ise kelime günümüzde, gündelik dilde başkalarına karşı görgülü davranma, muhakeme edebilen ve etrafa karşı duyarlı olma durumunu tanımlarken; gelişmiş olarak kabul edilen toplumu, gelişmemiş sayılan toplumlardan ayıran özellik olarak da tanımlanmaktadır. Böylece medeniyet, insanlığın ulaştığı birikim ve gelişmişlik düzeyini ifade ettiği gibi bu düzeyin Batılı toplumlarca kaydedildiği telakkisiyle zaman zaman modern Batı medeniyetiyle özdeş anlamda kullanılmaktadır (Görgün, 2003: s. 298). Medeniyet kelimesinin Osmanlı matbu eserlerine intikalinde, zarafet ve terbiye kelimelerinin karşılığı olarak ortaya çıkmışsa da bu kelimeye herhangi bir ihtiyaç yoktu. Osmanlı zarafet ve ahlak güzelliğinden eksik bir toplum değildi lakin Batı dünyasının öteki tanımı, medeni olanın parmakla gösterilmesinden ibaretti. Bu sebeptendir ki *civilisation* kelimesini manası muhatap olunan millet bazında 19. yüzyıl itibariyle değışecekti. Kavramlar ve ifade ettikleri, modernleşmenin kavramsal olarak topluma indirgenmesi ve toplumun kimlik ve aidiyet tanımlamaları Osmanlı için 19. yüzyılın bir başka sorunuuydu (Baykara, 2007: s. 17).

Sözcüğün anlam çeşitliliğinin ardında tarihsel deneyimler ve etkileşimler mevcuttur. Öyle ki aynı cemiyetin üyeleri olan aydın sınıfın bile birden fazla tanım ve açıklamayı barındırmasına şahit olunur. Medeniyet kavramının elastik, çok-anlamalı niteliği (Wallerstein, 2019: s. 251; Kahn, 2010: s. 4) ve özgül tanımları milletlerin kimlik inşasında önemli bir yere sahiptir. Medeniyet aidiyetleri, kimi zaman ırkı kimi zaman dini gözeterek şekillenmiştir. Farklılıkların ve benzerliklerin oluşturmuş olduğu alt birincil kimlik (ulusal) ile üst ikincil kimliğin (ulusal-üstü) uzlaştırılması, bir politik mesele haline dönüşmüştür (Gencer, 2009: s. 9). Russell'a göre aidiyet fikri, bireyleri bir ulus kimliğine bürüyor ve buna da duygular ve güdüler araç olmaktadır. (Russell, 1983: s. 98). Ulus olmak yalnızca bir hissiyattır. Bu hissiyat, geçmiş ve şimdi ekseninde bir ilkeye bağlıdır. Bunlar, ortak zengin bir hatıraya sahip olmak ve şimdiki zaman içerisinde ortak karara varma, birlikte yaşama arzusuna sahip olmaktır (Renan, 2019: s. 50). Medeniyetler bu ortaklığı ortaya koymaktadır.

Medeniyet ve terakki sözcüklerinin birbirini kovalamasındaki anlam, Osmanlı Devleti için terakkinin farklı bir medeniyeti gerekli kıldığı düşüncesinden ileri gelmektedir. Ancak medeniyetsiz bir kavim olamayacağı gibi mevcut medeniyetin tamamen taklit ile

yenilenmesi de asimile ile birlikte zikredilmektedir. Bu kavram ise Osmanlı dünyasında kabul görmeyen ve tartışmaların kendi kültürlerini muhafaza etmek gayretinden ileri gelmekte idi. Bir medeniyetin yalnızca ilim, fen gibi bazı unsurlarını alıp diğer olguları dışarıda bırakmak; medeniyeti bir süzgeçten geçirmek isteyenler vardır (Ağaoğlu, 2013: s. 23). Gelenekselcilerle yenilikçiler arasındaki alınması ve dahil olunması gereken unsurlar arasındaki tartışma, Avrupa medeniyetin Osmanlı'ya uyumluluk sorunundan ileri gelmekteydi.

“Balolarla tiyatrolardan medeniyetçe ne kazanacağız, onu da bilmekten aciz kalıyoruz. Bize taassup isnad ederler ve adat-ı milliye ve mahalliyemizi vikayede ifratımızdan bahs eylerler” (Kemal, Hürriyet, No: 59, 9 Ağustos 1869).

Batı medeniyetinin şuurlu şekilde taklit edilmesi için halkın şuurlandırılması elzemdi. Hegomanik bir tutum sergileyen “medeniyet aidiyeti” yalnızca Osmanlı aydınlarının kaygısı olmamış, medeniyet kelimesinin ortaya çıkışının da sebebi olan ötekinin ayrımı meselesinden beslenmiştir.

SONUÇ

Bugün etkisi altında bulunduğumuz deneyimlerden, günümüzde mevcut olan medeniyetin içinde bulunduğu kriz ve dönüşüme ilişkin tecrübeler ediniriz. Bir medeniyetin nasıl anlaşılması gerektiği sorularının yanıtı bu tecrübeler bağlamında bir kavram ihtiyacına işaret eder. Bahsi geçen ihtiyaç, kavramların yüzyıllık dönüşümlerinin politik, sosyolojik ve kültürel olarak irdelenmesiyle açıklığa kavuşur. Mikro düzeyde insanı, makro düzeyde ise toplumu anlayabilmek üzere ortaya çıkmış olan sosyal bilim, insanın yapıp ettikleri ve düşündükleridir. Bir anlam arayışının getirisi olan yığınla soruya yanıt ararken kimi zaman tarihin siyasi yüzüne kimi zamansa siyasetin de kaynağı olan insanın düşüncelerine kapı aralarız. Kavram tarihinin misyonunun bu anlam arayışından ileri geliyor olmasını medeniyet kavramı üzerinde incelediğimiz çalışmada, 19. yüzyılın seçilmiş olması tesadüf değildir. Zira en uzun yüzyıl tabirinin sahibi olan 19. yüzyılda; idari, askeri, kültürel ve daha birçok alanın uğramış olduğu dönüşüm dünya tarihinde ciddi bir kırılma yaratmıştır. Aynı şekilde Türk modernleşmesinin de miladı olarak kabul ettiğimiz 19. yüzyılda, Türkiye tarihinin düşünsel değişiminin yaşanmış olması oldukça önemlidir.

Medeniyet kavramı 17. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkmış ve 19. yüzyılda tarif ve tanım değişikliğine uğramıştır. Medeniyet kavramı; eğitim, imar, görgü, zarafet, şehirlilik anlamlarını taşıdığı gibi bir toplumu niteleme anlamını da ihtiva etmektedir. Kavram, çoğulcu bir anlam bütünlüğüne sahiptir. Çalışmamızda birincil kaynak olarak sözlükleri tarayarak, medeniyet kelimesinin geçirdiği değişimi doğrudan okura sunmayı hedefledik.

Barbar ve medeni kelimelerinin karşılığında sıkça kullanılmış olan medeniyet kelimesi; 19. yüzyıla gelindiğinde ötekini, kendinden olmayanı işaret etmek üzere türetilmiştir. Medeni ve kültürlü olan büyük ölçüde Avrupalı olanı ifade etmiştir. Yüzyıllar geçtikçe bu kavramlar bir milleti diğerinden ayırma üzerine kullanılmış, bir ayrışmanın ve ötekileştirmenin aracı haline gelmiştir. Sınıfsal farklılıkların bir kavrama indirgenmesi, ulus fikrinin de oluşmasıyla bir medenileştirme projesine dönüşmüştür. Kavramın yüzyıllar süren bu evrimsel değişimi çalışma boyunca irdelenmiş, toplumların ideolojileri çevresinde nasıl öznel ifadelere büründüğü açıklanmıştır.

Sözcüklerin etimolojik kökenlerinin incelenmiş olduğu çalışmamız, kavramların toplumları tanımlama adına bir araç olarak kullanılmaları üzerine sosyolojik çalışmaların üzerinde ilerletilmiştir. Medeniyet tanımlamaları, toplumu anlama ve anlamlandırmada kültürel öğelerin sıralanması şeklinde tarifler içermektedir. Her toplumun kendi mekân ve zamanı etrafında kavramları kullanıp anlamlandırmaları farklılık göstermektedir. Kelimenin kapsayıcı birincil ve niteleyici ikincil tanımlamalarının yanında, çalışmamızda Osmanlı yazın dünyası içerisinde karşılıkları incelenmiştir. Yeni Osmanlılarda medeniyet tasavvurları, 1867-1870 yılları arasında cemiyetin var olduğu zaman aralığı çalışmanın sınırlılıklarını belirlemiştir. Milletlerin muhayyile amacı ekseninde ortaya konulmuş olan çalışmada Osmanlı aydınlarının kavramları taşıması, taşıma gayeleri ve kullanım farklılıkları kimlik, aidiyet, terakki ve modernizm ekseninde değerlendirilmiştir.

Medeniyet kavramının Yeni Osmanlılar özelinde değerlendirilmesindeki asıl gaye, cemiyetin 19. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Osmanlı Devleti için idari, siyasi, toplumsal birçok değişiklikte mimar rolü üstlenmeleridir. İlk muhalif fikri örgüt olmasıyla birlikte, basın ve yayın ile uğraşları fikirlerinin günümüze ulaşabilmesini sağlamıştır. Yeni Osmanlılar, birçok kültürel kuramın inşasında bulunan ve Osmanlı yazın dünyasına dahilinde rol oynamış bir cemiyet olarak, buldukları muhitten ve devirden derin bir tesir

görmüş ve günümüze kadar tazeliğini koruyacak meselelerde fikirler beyan etmiştir. 1820-1840 doğumlu olan üçüncü nesil; yeni açılan mekteplerde eğitim görmüş, geleneksel Osmanlı medrese eğitiminden ziyade Batılı eğitim almış olmaları sebebiyle Batı fikirlerine açıktır. Fransız ve İngiliz metinlerine, gazetelerine olan hakimiyetleri ve merakları yeni bir dünyayı keşfetmelerine imkan tanımıştır. Kendi düşüncelerini matbaa aracılığı ile de Osmanlı dünyasına aktarmakta büyük bir gayret duymuşlardır. Siyasi ve idari reformlarının yanında halka ulaştırmış oldukları yeni kavramlar, Türk modernleşmesinde yadsınamaz bir etkinin de mimarları olmalarına vesile olmuştur. Cemiyet, siyasi ve sosyal gelişmenin aracı olarak basın yolunu seçmiş ve beslemiş oldukları yenilik fikirleriyle geleneksel Osmanlı düşünce sisteminde bir gedik açmıştır. İslami gelenek ile aydınlanmacı felsefeyi bir arada harmanlayan Yeni Osmanlılar, tıpkı Osmanlı düşüncesini nitelediğimiz “eklektik olma halini” sürdürmüştür. Modernleşmenin de fikri altyapısını oluşturan Yeni Osmanlılar, Türk tarihi için önemli bir yer işgal etmektedir. Fikri bir örgüt olup idari ve toplumsal alanda birçok yeniliğe imza atmışlardır. Osmanlı'nın mutlak idaresine karşı meşruti sisteme geçmesi ve ilk anayasanın Yeni Osmanlılar Cemiyet üyelerinin emekleri ve icraatlarıyla ortaya çıkması, amaçlarına büyük ölçüde ulaşmış olduklarını göstermektedir.

Yeni Osmanlıların fikirlerini ve medeniyete dair söylemiş olduğu tanım ve fikirlerini incelemeden önce, çalışmamızda cemiyetin siyasi alanda nasıl var olduğuna dair açıklama yapmayı uygun bulduk. Üyelerin yayın organlarının birincil kaynak olarak kullanılması, nasıl bir araya geldiklerini irdeleme ihtiyacını doğurmuştur. Siyasi alanda sahip oldukları düşünceler, Batı dünyasına dair olan fikirlerin sentezinde etkili olmuştur. Medeniyet kavramını ifade edişleri, toplumu nitelermeleri ve kavramı bir dönüşüm, gelişim ve ilerleme şeklinde kullanmalarına sebebiyet vermiştir. Şuraya da dikkat çekilmelidir ki Yeni Osmanlılarla ilgili çalışmalara daha çok edebiyat ana bilim dalının içerisinde karşılaşıyoruz. Cemiyet müntesiplerinin edebiyat ile uğraşmaları bunun birinci sebebidir. Siyasi olarak değerlendirilen cemiyet, tarih biliminin konusu olmakta olup, kavramsal çalışma noktasında bir boşluğa sahiptir. Yeni Osmanlıların medeniyet tasavvurlarının irdelenmesi; terakki, modernleşme, batılılaşma ve gelenek bağlamında değerlendirilmesi literatüre kıymetli bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Bugüne kadar birçok kavram ve düşünce tarihi çalışmasında, medeniyet kelimesinin Osmanlı topraklarına ilk kez 1834 tarihinde Mustafa Reşit Paşa tarafından girmiş olduğu ifade edilmektedir. Ancak “Yeni Osmanlılarda Medeniyet Tasavvuru” adlı çalışmamızda medeniyet kavramının doğuşu ve gelişimi irdelenmiş ve literatürde bir eksikliğin giderilmesi sağlanmıştır. Medeniyet kelimesinin, kronolojik olarak ilk kez İbrahim Müteferrika’nın “Usûlü’l-Hikem fi Nizâm’l-Ümem” (1732) eserinde kullanıldığı ortaya konmuştur. İlk matbaacı olarak tanınmış olduğumuz Müteferrika’nın evinde açmış olduğu matbaada basılmış olan dokuzuncu kitabı 13 Şubat 1732 tarihlidir. Böylece medeniyet kavramının ilk kullanımı 1732 tarihine dayandırılmış ve kavramın Osmanlı yazın dünyasında ilk ortaya çıkışı, yaklaşık yüzyıl daha eskiye götürülmüştür.

Yeni Osmanlıların kavramı kullanım ve dönüştürme noktasında önemli bir yerde bulunmuş olmasını irdelenmiş olduğumuz çalışmamızda üyelerin kısa yaşam öykülerine de yer verilmiştir. Kavramlar, müelliflerin zihin dünyalarında ve kalemlerinde kendi hayat izlekleri doğrultusunda şekillenmiştir. Kimisi orta sınıf bir aileye mensupken kimisi bürokrat bir aile üyesidir. Padişah ile yakınlığı bulunan üyelerin kalemleri daha yumuşak iken mevki noktasında çıkar sahibi olan memur sınıfın kavramları kullanım biçimleri farklılık gösterir. Bu farklılığı sosyolojik bir zeminde ortaya koymayı amaçlamış bulunmaktayız. Üyelerin yaşadıkları coğrafya, sosyo-ekonomik düzeyleri, almış oldukları eğitim ve temas halinde bulunduğu sosyal çevrenin, yaşadıkları deneyimlerin dünyaya ve medeniyete bakışlarını şekillendirmiştir. Görev aldıkları kurum ve mevkiler, fikirlerinin hangi zeminde inşa olduğuna dair önemli bir bağlam oluşturmaktadır.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nin siyasi alanda istek, beklenti ve arzularını çalışmamıza dahil etmemizin bir diğer sebebi de üyelerin Osmanlı Devleti bekasının öncelenmesinin, kavramları siyasi bir zeminde kullanmalarına ve kavramı politize etmelerine sebebiyet vermesidir. Yeni Osmanlılar yaşadıkları Paris, Londra, Cenevre gibi Avrupa şehirlerinde Osmanlı topraklarını mukayese imkanına sahip olmuştur. Meseleleri Avrupa ile kıyaslamak, Asya topluluğu ve İslam kültürüyle yaşamış olan Osmanlı aydınlarına bir sentez imkânı doğurmuştur. Yeni Osmanlıların, Avrupa’da kaldıkları 3,5 yıl içerisinde, Osmanlı Devleti’nin yeniden eski gücüne kavuşabilmesi için neler gereklidir sorusuna yanıt aramakla meşgul olmuştur. Bürokratik despotizmin bitmesi, meşveret sisteminin

getirilmesi, memurların yetkilerinin azaltılması, denetleme kurulunun var olması, kurum ve kuruluşların ıslahatları uğruna kalemlerini oynatmıştırlar. Ancak 1867-1870 yılları arasında planladıkları gibi Ali Paşa hükümetini devirip parlamenter sisteme geçişi sağlayamasalar bile kaldıkları süre boyunca yazmış oldukları yazılar ile Türk toplumunu derinden etkileyecek bir yenilik dalgasına imza atmışlardır. 1876 yılında bu adımın meyvelerini Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın imzalarıyla ortaya çıkan Kanun-i Esasi'de görmekteyiz.

Üyelerin her birinin menfi fikir ve ideallerinin olmasının yanında ortak bir amaç doğrultusunda birleşmiş oldukları bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nin müşkül durumunun giderilmesi için çözüm önerileri sunan aydınlar, seslerini gazete ve dergiler aracılığı ile halka duyurmaktadır. Bu uğurda Osmanlı hükümetiyle sık sık karşı karşıya gelmiş ve vatanlarından sürülmüş olmalarına rağmen bu amaçtan vazgeçmemişlerdir. Değişimin gerekli olduğu konusunda şüphe götürmez birlikteliklerinin yanında cemiyet üyelerinin aralarında hemfikirde olduğu bir diğer konu, bu değişimin kamuoyu ortaklığıyla sürdürülmesi gerekliliği idi. Değişim ve gelişim; birey, zümre ve toplum zincirinin ardışık yolunu izlemediği takdirde çoğunluğa ulaşamayacak ve marjinal bir görüş ya da öğreti olarak kalacaktır. Siyasi sistemlerde görülen bu fikri marjinallik ise hükümet karşıtlığı ve muhalefet olarak nitelenen gruplaşmaları doğuracaktır. Bu sebeptendir ki modernite taraftarları halkın desteğini alarak ilerlemeli ve iktidarın sahibi olabilme ümidiyle kamuoyunu arkalarına almalıydı. Yeni Osmanlıların izlemiş oldukları “kamuoyu bilinçlendirmesi” amacının özü tam olarak bu düşünceден ileri gelmektedir.

Devlet ricalinden, askeriyeden, ulemeden ve ülkenin birçok vatandaşından taraftar kazanmış olan cemiyet, vatanını seven, anlayan ve istikbalde bir vahamet gören herkesin takdirini kazanmıştır. Cemiyete mensup kişiler arasında az sayıda kişi üzerinde çalışmamızın sebebi, medeniyet kavramına dair söz söyleyenlerin seçilmiş olmaları sebebiyledir. Üyelerin medeniyet tasavvurlarını ele alırken medeniyet kavramı ile uğraşan, bu kavramı Osmanlı dünyasına kazandırmaya gayret eden yazarlar çalışmamıza dahil edilmiştir. Ancak, Yeni Osmanlılar Cemiyeti söz konusu olduğunda söz etmemiz gereken birkaç ismi de göz ardı etmemeyi tercih ettik ve “Medeniyete Dair Söz Söylemeyenler” başlığında kendilerini incelemeyi uygun bulduk.

Çalışmamıza dahil ettiğimiz üyelerin medeniyet kavramı üzerine ortaya koyduğu tanımlar ve tarifler, medeniyete dair tasavvurları irdelenmiştir. Terakki, modernizm, gelenek bağlamında medeniyet tasavvurlarının bir analizi yapılmıştır. 19. yüzyılın sosyal teorisyenlerin kavram tarihine bırakmış oldukları miras, kendilerinden sonraki siyasi ve toplumsal hareketlerin de yapıtaşını oluşturmuştur.

Osmanlı son dönemi, Türk modernleşmesi ve özellikle ıslahat çalışmaları, akademide sıklıkla çalışılmış alanların başında gelir. Yenileşme, modernizm, ilerleme, batılılaşma gibi kavramlar ziyadesiyle çalışılmıştır. Konunun karmaşıklığı ve bitimsizliği yeni bir değerlendirmeyi ve düşünce tarihinin izafi bir alan olmasından mütevellit çalışmaların sayısal artışı akademik çeşitliliğe katkı sağlayacaktır. Yeni Osmanlılar, siyasi ve edebi alanda elin parmaklarını geçmeyecek sayıda tez örnekleriyle literatürde bir boşluk barındırmaktadır. Medeniyet alanı, yüzyıllardır süregelen analiz verimliliğiyle; yaşayan ve gelişen bir çehreye sahip, çalışılmaya değer bir konudur. Çalışma konumuzu önemsiyoruz çünkü Yeni Osmanlılar Cemiyeti, Osmanlı Devleti'nin beş yüz yıldır süregelen monarşik düzenini, parlamenter sistemle değiştirebilme gücüne sahip üyelerden mütevellittir. Avrupa'nın fikir akışının Osmanlı topraklarına akıtılması arasında kaynak görevi görmeleri, 19. yüzyılın seyrini değiştirdiği gibi Osmanlı yönetim ve toplumsal alanında da dönüşümlere imza atmıştır. Toplumsal dönüşüm mimarları olarak Yeni Osmanlılarda medeniyet tasavvurları; Osmanlı kimliğini, aidiyetini ve ilerleyişini tanımlamış ve tarif etmiştir. Toplumsal tanımlamaların; toplumları bir arada tutan, bölen, ölçüp biçen ve organize eden bir ilişki ve etkisi olduğuna inandığım için kavram çalışmalarının zamansız olduğunu düşünmekteyim.

Çalışmanın; 19. yüzyıl Osmanlı düşünce tarihi ve kavram tarihi alanında çalışan, insanı ve toplumu anlama ve anlamlandırma gayesi taşıyan tüm meslektaşlarıma ve meraklı okurlara faydalı olmasını temenni ediyorum.

KAYNAKÇA VE NOTLAR

Gazeteler

Hürriyet, No: 59, 30 Rebiyülahir 1286 / 9 Ağustos 1869.

Hürriyet, No: 61, 15 Cemaziyülevvel 1286 / 23 Ağustos 1869.

Hürriyet, No: 73, 11 Şaban 1286 / 15 Kasım 1869.

İbret, No: 84, 2 Zilkade 1289 / 1 Ocak 1873.

İbret, No: 115, 14 Muharrem 1290 / 14 Mart 1873.

Mecmua-i Fünun, No: 1, Muharrem 1279 / Haziran 1862.

Tercüman-ı Hakikat, No: 9834, 16 Recep 1326 / 13 Ağustos 1908.

Tercüman-ı Hakikat, No: 9837, 19 Recep 1326 / 16 Ağustos 1908.

Ulum, No: 1, 22 Rebiyülahir 1286 / 1 Ağustos 1869.

Kitaplar, Sözlükler ve Makaleler

Ağaoğlu, A. (2013). *Üç Medeniyet*. İstanbul: Doğu Kitabevi.

Aydın, M. (2013). Namık Kemal’de “Terakki” ve “Maarif” Düşüncesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 53(2), 451-477.

Baudeau, N. (1767). *Première Introduction À La Philosophie Économique: Ou, Analyse Des États Policés*. Paris: Librairie Paul Guethner. Erişim Adresi: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k80063h/f5.item.r=civilise>

Baykara, T. (2007). *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Benveniste, E. (1971). *Problems in General Linguistics*. Miami: University of Miami Press.

Bianchi, T. X. (1831). *Vocabulaire Français-Turc*. Paris: Éverat, Imprimeur De La Société De Géographie.

Birmann, MM. (19uu?). *Nouveau Vocabulaire Fransais-Allemand*. Paris: Librairie Garnier Frères.

Bilge, M. (2013). Medeniyet, Modernlik ve Bir Medeniyetsizleştirme Girişimi Olarak Modernleşme. Güder, Süleyman & olak, Yunus. (Ed.) *Yüceltme ve Reddiye Arasına 'Medeniyet' Anlamak Sempozyumu Bildirileri* içinde (s.113-120). İstanbul: İhlas Gazetecilik.

Bochter, E. (1782). *Dictionnaire Français-Arabe. A. Coussin de Perceval*. Paris: Chez Firmin-Didot Et, Libraries. Erişim Adresi: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6365400h.texteImage>

Cevdet Paşa. (1967). *Tezahir*. (Yay.). Baysun, Cavid. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Cevdet Paşa. (2014). *Sultan Abdülhamid'e Arzlar (Ma'ruzat)*. (Haz.). Yusuf Halaçoğlu. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.

Gencer, B. (2009). Hristiyanlaştırmadan Medenileştirmeye Batılı Kozmopolitanizmin Dönüşümü. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 6(21-22), 9-40.

Gökalp, Z. (2015). *Türk Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Davison, H. R. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876*. (ev.). Osman Akınhay. İstanbul: Agora Kitaplığı.

Dayanç, M. (2012a). Ahmet Midhat Efendi ve Üss-i İnkılap Üzerine. *Turkish Studies* 7(1), 837-847.

Dayanç, M. (2012b). Bir Yenileşme Dönemi Aydını Olarak Ahmet Mithat Efendi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi Cilt/Sayı: XLVII*, 81-96.

Dellaloğlu, B. F. (2020). *Poetik ve Politik Bir Kültürel alışmalar Ansiklopedisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Dictionnaire de l'Académie Française. (1798, 1835, 1878, 1935, aktüel). 5., 6., 7., 8., 9. Baskı. Paris. Erişim Adresi: <https://www.dictionnaire-academie.fr/article/A8C1679>

Ebüzziyâ Tevfik. (2019). *Yeni Osmanlılar Tarihi*. (Haz.). Yakup Öztürk. İstanbul: Kapı Yayınları.

Elias, Norbert. (2017). *Uygarlık Süreci Cilt 1*. (Çev.) Ender Ateşman. İstanbul: İletişim Yayınları.

Erasmus. (2003). On Education for Children (65-100). The Erasmus Reader. içinde (Ed.). Erika Rummel. Toronto: University of Toronto Press.

Estienne, R. (1549). *Dictionnaire François-Latin*. Geneve: Slatkine Reprints. Erişim Adresi: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k4396v/fl.item>

Farabi. (1990). *İhsan'ül – Ulum*. (Çev.). Ahmet Ateş. İstanbul: Milli Eğitim Yayınevleri.

Ferguson, A. (1767). *An Essay on the History of Civil Society, Eighth Edition*. Project Gutenberg. Erişim Adresi: <https://www.gutenberg.org/ebooks/8646>

Furetière, A. (1690). *Dictionnaire Universel Contenant Généralement Tous les Mots Français Tant Vieux des Arts*. Erişim Adresi: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k50614b/f3.item>

Gilderson, H. L. (1996). From the State of Nature to the Empire of Reason: Civilization in Buffon, Mirabeau and Raynal. *Comparative Civilizations Review* 34. 27-44.

Guizot, F. (1828). *Histoire de la Civilisation en Europe*. Erişim Adresi: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k432075c/f24.image.r=civilisation>

Güler, R. (2006). Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e "Medeniyet" Anlayışının Evrimi. (Doktora Tezi). *YÖK Ulusal Tez Merkezi*. 207945.

Göçgün, Ö. (1987). *Ziya Paşa*. İzmir: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Görgün, T. (2003). Medeniyet. *Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi* (Cilt. 28, s. 298-301). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Handjeri, A. (1840). *Dictionnaire Français-Arabe-Persan et Turc. Tome Premier A-E*. Moscou: De L'imprimerie de L'universite Imperiale.

Handjeri, A. (1841). *Dictionnaire Français-Arabe-Persan et Turc. Tome Troisieme P-Z*. Moscou: De L'imprimerie de L'universite Imperiale.

Hançer, G. (2019). Şemseddin Sami'de Medeniyet Kavramı. (Yüksek Lisans Tezi). *YÖK Ulusal Tez Merkezi*. 546280.

Hindoğlu, A. (1831). *Dictionnaire Français-Turc*. Vienne: chez T. Beck, Libraire.

İnalçık, H. (2018). *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – IV*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kalın, İ. (2010). Dünya Görüşü, Varlık Tasavvuru ve Düzen Fikri: Medeniyet Kavramına Giriş. *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 15(29), (2010/2) s. 1-61.

Karaçavuş, A. (2015). Temeddünden Medeniyete (Civilisation): Osmanlı'nın İnsan Toplum ve Devlet Anlayışının Değişimi Üzerine Bir Deneme. *OTAM 37 Bahar*, 87-180.

Karal, E. Z. (1988). *Osmanlı Tarihi VI. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kemal, N. (2019). *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri – Bütün Makaleleri 1*. (Haz.). Yılmaz Aydoğdu, N. & Kara, İ. İstanbul: Dergah Yayınları.

Koçak, C. (2009). Osmanlı/Türk Siyasi Geleneğinde Modern Bir Toplum Yaratma Projesi Olarak Anayasanın Keşfi Yeni Osmanlılar ve Biri. Tanıl Bora & Murat Gültekingil. (Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünceler Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi Cilt. 1* içinden (s. 72-83). İstanbul: İletişim Yayınları.

Kroeber, A. L. & Kluckhohn, C. (1952). Culture: a Critical Review of Concepts and Definitions. *Papers. Peabody Museum of Archaeology & Ethnology, Harvard University* 47(1), viii, 223.

Kutluer, İ. (2003). Medeniyet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt. 28, s. 296-298). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Mallouf, N. (1863). *Dictionnaire Turc-Français*. Paris: Maisonneuve et Cie.

Oxford Latin Dictionary. (1968). *Lexicon Universale Latinitatis*. Erişim Adresi: <https://archive.org/details/aa.-vv.-oxford-latin-dictionary-1968/page/1013/mode/2up>

Mardin, Ş. (2009). Yeni Osmanlı Düşüncesi. Tanıl Bora & Murat Gültekingil. (Ed.). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünceler Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi Cilt. 1* içinden (s. 42-53). İstanbul: İletişim Yayınları.

Meninski, F. A. (1687). *Complementum Thesauri Linguarum Orientalium Seu Onomasticum Latino-Turcico-Arabico-Persicum*. Çek Cumhuriyeti Ulusal Kütüphanesi.

Meriç, C. (2013). *Mağaradakiler*. (Haz.). Mahmud Ali Meriç. İstanbul: İletişim Yayınları.

Meriç, C. (2020). *Umrandan Uygarlığa*. (Haz.). Mahmut Ali Meriç. İstanbul: İletişim Yayınları.

Millar, J. (1773). *Observations sur les commencements de la societe*. Amsterdam: Chez Arkstee & Merkus. Erişim Adresi: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k75655j/fl.item.r=civilization>

Mirabeau, V. R. (1756). *L'Ami des Hommes Ou De La Population. Volume 1 Partie 1-3*. Avignon. Erişim Adresi: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1041849k/f9.item>

Özdemir, M. & Süğümlü, Ü. (2014). Ahmet Mithat Efendi’nin “Jöntürk” Romanında Medeniyet Algısı. *Turkish Studies* 9(3), 1061-1084.

Pons, A. (2003). “Uygar Olma ve Uygarlık”. (940-947). (Çev.). İsmail Yerguz, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü* (İçinde), Philippe Raynaud, Stéphane Rials (Haz.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Raynal, Guillaume-Thomas. (1770). *Histoire des deux Indes*. Amsterdam: Tome Premier. Erişim Adresi: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k109687x.pdf>

Redhouse, S. J. (1890). *A Turkish and English Lexicon*. Constantinople: The American Misson.

Renan, E. (2019). *Ulus Nedir?* (Çev.) Gökçe Yavaş. İstanbul: Pinhana Yayıncılık.

Russell, B. (1983). *Siyasal İdealler*. (Çev.) Mehmet Harmanlı. İstanbul: Deniz Kitaplar Yayınevi.

Sadık Rifat Paşa. (1873). *Avrupa Ahvaline Dair Risale*. İstanbul: Tatyos Dividciyan Matbaası. Erişim Adresi:

<https://kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=256695&dkymId=1166>

Sami, ř. (1905). *Kamus-ı Fransevi Fransızcadan Türkçeye Lügat Kitabı / Dictionnaire Français-Turc Illustrede 3000 Gravures. 4. Baskı*. İstanbul: Mihran Matbaası.

Sami, ř. (1987). *Kamus-i Türki 2. Baskı*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Smith, A. (2007). *An Inquiryinto the Nature and Causes of the Wealth of Nations - Books I, II, III, IV and V- Digital Copy: MetaLibri*. Erişim Adresi: https://www.ibiblio.org/ml/libri/s/SmithA_WealthNations_p.pdf

şeriati, A. (2017). *Medeniyet Tarihi I*. Ankara: Fecr Yayınları.

Tanpınar, A. H. (2008). *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

The New Caxton Encyclopedia. (1966). Volume Five. London, New York etc: The Caxton Publising Company Limited.

Turan, O. (2007). *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

şen, A. (1995). *İbrahim Müteferrika ve Usulü'l-Hikem fi Nizami'l Ümem*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Uçman, A. (2003). *Mecmûa-i Fünûn. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 28, s. 270-271). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Wallerstein, I. (2019). *Jeopolitik ve Jeokültür*. (Çev.). Mustafa Özel. İstanbul: Küre Yayınları.

Yavuz, H. (2007). *Modernleşme: Parça mı, Bütün mü? Batılılaşma: Simge mi, Kavram mı?*. Tanıl Bora & Murat Gültekingil. (Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünceler Modernleşme ve Batıcılık Cilt. 3* içinden (s. 212-217). İstanbul: İletişim Yayınları.

Yazgıç, K. (2020). *Babam Ahmed Midhat Efendi*. (Haz.). İsmail Alper Kumsar. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.